

İktisat İlimi

Mehmed Cavid Bey

Çeviren: Sema Alpun Çakmak

LiBeRtE

İktisat İlimi

Mehmed Cavid Bey

Çeviren: **Sema Alpun Çakmak**

ISBN: 978-975-6877-35-7

Liberte Yayınları® | 48

2. Baskı: Temmuz 2022; 1. Baskı: 2001

© 2022, Liberte Yayınları®

Tüm hakları saklıdır. Tamamı veya herhangi bir parçası, hiçbir şekilde fotokopiyle veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz ve dağıtılamaz. Yayınevimiz bunu yapanlar ve buna teşebbüs edenler hakkında kanunî takibat yaptırma hakkına sahiptir.

Yayın Yönetmeni: **Emre Turku**

İç Tasarım: **Serpil Koçtürk**

Kapak Tasarımı: **Abdurrahman Yılmaz**

Baskı: **Meteksan Matbaacılık**

Adres: Beytepe Köyü Yolu, No:3, 06800 Çankaya / Ankara

Telefon: (312) 266 44 10 | Faks: (312) 266 41 50 | Sertifika No: 46519

LiBeRtE
yayıncılık

Adres: GMK Bulvarı No: 108/16, 06570 Maltepe, Ankara

Telefon: (312) 230 87 03 | Faks: (312) 230 80 03

E-posta: info@liberte.com.tr | Web: www.liberte.com.tr | Sertifika No: 52155

Liberte Yayınları® Liberte Yayın Grubu'nun tescilli bir markasıdır.

İÇİNDEKİLER

Ön Söz	7
Mehmed Cavid Bey: Hayatı (1875–1926)	13
İçerik (Giriş)	23
İktisat İlminin Tarihçesi.....	30
İktisat İlminin Tarifi ve Faydası.....	32
İktisat İlminin Taksimi.....	33
Servetin Üretilmesi (İstihsal-i Servet)	35
I. İhtiyaç	35
II. Fayda, Kıymet, Servet	38
III. Servetin Üretilmesi ve Üretim Vasıtaları.....	41
IV. Tabiat (La Nature).....	42
V. İş Gücü (La Travail).....	48
VI. Serbest Çalışma Hakkı (Liberte du Travail).....	64
VII. Serbest Rekabet (Liberte du Concurrence).....	67
VIII. Mülkiyet ve Veraset Hakkı.....	76
IX. Sermaye	86
X. Müteşebbis (L'entrepreneur).....	98
XI. Şirketler (Les Societes).....	100
XII. İş Bölümü (Division Du Travail).....	109
XIII. Makine ve Teçhizat	116
Servetin Bölüşümü	129
I. Servetin Bölüşümü Ne Demektir?.....	129
II. Servetin Bölüşümünde Tabiatın Hissesi "Rant"	130
III. Arazi Mülkiyeti.....	139

IV. Arazinin İşletilmesi.....	149
V. Servetin Bölüşümünde Sermayenin Hissesi “Faiz”.....	153
VI. Servetin Bölüşümünde Müteşebbisin Hissesi- Kâr.....	169
VII. Servetin Bölüşümünde İşçinin Hissesi - Ücret.....	175
VIII. Nüfus Meselesi.....	208

Servetin Tedavülü (Kullanımı) 229

I. Servetin Tedavülü Ne Demektir?.....	229
II. Mübadele.....	230
III. Kıymet.....	232
IV. Madeni Paralar.....	242
V. Kredi (Le Credit).....	264
VI. Fiyat (Le Prix).....	296
VII. Üreticilerin Birliği.....	301
VIII. Serbest Mübadele ve Himaye Usulü/Korumacılık (Protectionnisme Libre Echange).....	303

Servetin Harcanması (Tüketilmesi) 329

I. Servetin Harcanması ve Bölümleri (Dağıtımı).....	329
II. Tasarruf, Cimrilik, İsraf ve Zevke Düşkünlük.....	332
III. Umumi Yardımlaşma.....	337
IV. Sigortalar (Assurances).....	340
V. Buhranlar.....	346

Bütçe 351

(Umumi Gelirler ve Harcamalar).....	351
I. Devlet ve Sanayi Gelirleri.....	351
II. Kamu Mal ve Mülkleri.....	353
III. Verginin Tarifi ve Sınıflandırılması.....	357
IV. Vergi Çeşitleri.....	365
V. Bütçe.....	371
VI. Borçlanma (İstikrazat).....	374
VII. Devlet Borçları (Düyun-u Umumiye).....	382

Ön Söz

“Hazineden defterler getirildi. İrad ve masraf muvazene edildi. Görüldü ki devletin masarifi varidatını haylice aşmış. Maliye işi sahiden fenalaşmış. Hazine bir erise haline düşmüş. Bak belaya ki erise lafzının lisan-ı Türkî’de tercümesi yok. Ana mukabil bir kelime bulmak dahi bir mesele oldu... Araştırıldı ve eriseye karşılık buhran lafzı bulundu ve erisenin tercümesi olmak üzere kabul olundu.”

TANZİMAT DÖNEMİ’NE GİRİLİRKEN OSMANLI EKONOMİSİ gerçekten de büyük bir buhran içindeydi. Özellikle devletin esas gelirini teşkil eden fütuhat ve müsaderenin azalması ile yeni gelir arayışları başlamıştı. Bu sıkıntı belki mali olarak buhrandı ancak iktisadi anlayışın oluşmasında, yerleşmesinde ve gelişmesinde çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Önceleri edebiyattan tarihe, ahlaktan felsefeye kadar birçok ilim dalında ufak tefek söylemlerle yer edinen veya Prof. Ahmet Güner Sayar’ın deyimiyle “kör atış” niteliği taşıyan ekonomik bir yazın mevcuttu. Ancak özellikle Balta Limanı Ticaret Antlaşması ve daha sonraları meydana gelen gelişmeler. Osmanlı Devleti’nin birçok alanda olduğu gibi iktisadi alanda da mevcut yapısını yenilemesi gerektiğini ortaya koymuştur.

1 Ahmed Cevdet Paşa, Tezahir-i Cevdet – Altıncı Tezkire, *Düşünen Siyaset Dergisi* – *Kriz Sayısı*; Şubat 1999

II. Abdülhamit Dönemi'nde, özellikle ilmi çalışmalar yapmak için yurt dışına gönderilen kişiler -sefir ve gezginler- ve dış ülkelerle artan münasebetler sayesinde bir yenileşme tarzının zorunluluğu kavranmış oldu. Bu belirtilen durum, bilhassa ekonomik anlamda kendini hissettirmeye başladı.

Hatta II. Meşrutiyet'in ilk bütçesi II. Meclis-i Mebusanda görüşülürken Osmanlı Devleti'nin bütçe düzenlemeyi bilmediği ortaya çıkmıştır. Birkaç sayfadan oluşan ve devlet gelirlerinin dağılımını bile çözümleyememiş olan bütçe dokümanı, altı ay uğraşarak Meclis-i Mebusanın Muvazene Komisyonunda devlet bütçesi konumuna getirilmiştir.²

Birçok devlet idarecisi, artan mali buhranın çözülmesi için ya sıkke taşışına ya da borçlanma yoluna gidilmesini tavsiye ediyorlardı. Bunlar belli iktisadi doktrin tariflerine sığınmadan işin acil ihtiyaçlarını dikkate alıyorlardı. Önerdikleri çözümler, neticede bir iktisadi doktrin teorisinden istifade ediyordu ama meseleyi böyle teorik tartışmalar yerine pratik bir temele oturtmak arzusu daha hâkim bir noktadaydı. İttihatçıların uyguladıkları iktisat politikasında, devletin iktisadi hayata hakimiyeti kesin ve hatta tek çare olarak görülmüştü...³ Tanzimat'tan II. Abdülhamid Dönemi'ne (1839-1880) kadar, özellikle Şinasi, Namık Kemal gibi edebiyatçılar ile Sadık Rifat Paşa, Münif Paşa ve Ziya Paşa gibi bazı devlet adamları, ekonomi üzerine kısmi çalışmalar yapmışlardır.

Osmanlı'da iktisadi anlayış bu minval üzereyken batıdaki durum çok farklıydı. İktisat ilminin ilk şekillendiği çalışma olan Fizyokrazi ve Merkantilizm anlayışından sıyrılarak ekonomik yapıyı

2 Ali Nejat Ölçen, *Osmanlı Meclis-i Meb'usasında Kuvvetler Ayrımı ve Siyasal İşkenceler*, Ayça Yayınları, Ankara, 1982, s. 27.

3 Yılmaz Karakoyunlu, "İkinci Meşrutiyet Liberalizmi", *Yeni Türkiye Dergisi - Liberalizm Özel Sayısı*, Ocak-Şubat, 1999, s. 532.

bütüncül olarak ele alıp İngiltere’de serbestlik anlayışının oluşmasını sağlayan Adam Smith’in “Milletlerin Zenginliği” adlı eseri 1776 yılında yayımlanmış, bu klasik iktisat anlayışı Ricardo ile devam etmiştir. Daha sonra Fransa’da F. Bastiat’ın klasik iktisatla ilgili çalışmaları meydana gelmiş ve aynı dönem içinde J: Stuart Mill’in çalışmaları ekonomik literatürü oluşturmaya başlamıştır.

Batıdaki bu gelişmeler karşısında, Osmanlı’da ekonomi ile ilgili özel çalışmalar yapılmamıştır. Bunu telafi etmek için Babıali’de bir Tercüme Odası oluşturulmuş ve oluşan bu ilk entelektüel grup sayesinde batıdaki gelişmeler yakinen takip edilmeye başlanmıştır. Ekonomi ilmi açısından bunun ilk yansıması “... 1852 yılında J. B. Say’ın Ekonomi Politik adlı eserini dilimize -eksik yönleri de olsa- İlm-i Tedbir-i Menzil olarak çeviren Sehak Abru Efendi’nin...”⁴ yaptığı çalışmadır.

Bu dönemde batıda şekillenen Laissez Faire (Serbest Mübadele) ve Himaye (Korumacılık) Usulü fikirlerine karşı ülkemizde o dönemlerde böyle bir cereyan söz konusu olmamıştır. Bunun ilk şekillenmesi, Korumacılık taraftarı Ahmet Mithat Efendi ile Serbest Mübadele taraftarı Sakızlı Ohannes Paşa’nın (Sehak Abru’nun talebesidir) eserlerinde görülmüştür. Ayrıca bu dönemde azınlık mensubu -özellikle Ermeni ve Rum- kişilerin ticarete olduğu gibi ilim ve fende de etkinliği söz konusuydu. Bu durumu Prof. Hilmi Ziya Ülken şöyle belirtmiştir: “Tanzimat’ın getirdiği önemli değişikliklerden biri, azınlıkların devlet işlerine nüfuzu ve ilim ve eğitim faaliyetlerine yardımı oldu... Osmanlı eğitim ve ilim hayatında azınlıkların rolü yoktu. Divan-ı Hümayun yalnız tercüman (dragoman) lar kullanmaktaydı. Bundan

4 Ahmed Güner Sayar, *Osmanlı İktisadi Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, 2. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 200, ss. 33-42.

dolayı Tanzimat'ın azınlıklara verdiği önem bir yenilik olarak görülebilir.”⁵

Bu değişiklik, etkisini iktisat ilminin gelişmesinde de göstermiştir. Daha sonraları Ahmet Mithat Efendi'nin Ekonomik Korumacılık fikri, yerini Milli İktisat anlayışına bıraktı. Sakızlı Ohannes Paşa'nın Laissez Faire anlayışı da yerini İktisadi Hürriyetçilik akımına bırakmış oldu. Bu iki akımın da temel yaklaşımı, Osmanlı ekonomisinin kalkınmasına ve bu sayede Osmanlı'nın zenginleşmesine yönelikti.

Sakızlı Ohannes Paşa'nın ilham ve telkinlerini sürdüren Mehmed Cavid Bey, Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası'nın her sayısında serbest ticaret, tarım ürünlerinin ihracatına dayalı bir dış ticaret, yabancı sermaye için ardına kadar açılmış kapılar ve devlet müdahalesinden uzak bir piyasa sistemini savunurken bir taraftan Ziya Gökalp, Musa Akyığıtzade, Tekin Alp gibi iddialı İttihatçılar, İktisadiyat Mecmuası ve Türk Yurdu gibi yayınlarda Milli İktisat düşüncesini savunuyorlardı.⁶

Bu bağlamda Osmanlı'da ilk iktisat çalışması Prof. Sayar'a göre: “Telif ya da tercüme Türkçe ilk iktisat makalesi, risale veya kitabı batı çıkışlı iktisadi fikirlere açılan ilk ciddi pencere olarak kabul edildiğinden üzerine dikkatleri toplayan bir konu olmuştur. Bu çizgideki araştırmalar, teklifler ve tanıtımlar ilk kez Mehmed Cavid Bey ile başlamıştır.”⁷ Tevfik Çavdar'a göre “Kapitalist Ekonomi Politigin Türkiye'de ilk olarak Sakızlı Ohannes Efendi'nin İlm-i Servet-i Milet adlı kitabında yankı bulduğunu görmekteyiz. Ne var ki bu doğrultuda en önemli yapıt, 19. yüzyı-

5 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1999, s. 51.

6 Karakoyunlu, *a.g.e.*, s. 524.

7 Sayar, *a.g.e.*, s. 262.

İn son yıllarında yayımlanan Mehmed Cavid Bey'in İlm-i İktisad adlı dört ciltlik yapıtıdır. O dönemde bu yapıtın kısaltılmış bir örneği lise düzeyindeki okullarda (Mekteb-i İdadiyeye Mahsus) okutulmuştur.”⁸

Cavid Bey'in eserleri; kitapları, Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası'ndaki makaleleri ve Servet-i Fünun, Mülkiye Mecmuası, Tanin, Sabah vb. gazete ve mecmualardaki yazıları olmak üzere üç grupta mütalaa edilebilir... Cavid Bey'in kitapları hem hacim ve muhteva hem de yazılış tarihi itibarıyla değerlendirildiğinde dört ciltten oluşan İlm-i İktisad ilk sırayı almaktadır.⁹

Bu çalışma; iktisat ilmine klasik iktisat cephesinden ve siyasi mülahazalardan uzak olarak entelektüel bir açıdan bakabilen ve Osmanlı İmparatorluğu'nun II. Meşrutiyet Dönemi'nde uzun süre Maliye Nazırlığı yapmış olan Mehmed Cavid Bey'in İktisat İlmî (İlm-i İktisad) adlı eserinin Osmanlıcadan günümüz Türkçesine uyarlanmış halidir.

Eserle ilgili incelemeye geçmeden önce yazar hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

8 Tefvîk Çavdar, “Türkiye’de Liberalizmin İrdelenmesi”, *Yeni Türkiye Dergisi - Liberalizm Özel Sayısı*, Ocak-Şubat, 1999, s. 455.

9 Deniz Karaman, *Cavid Bey ve Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, Liberte Yayınları, Ankara, 2001, s. 7.